

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

2/2024

2/2024

L-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6835

9 772181 687004

@buxdu_uz @buxdu1 @buxdu1 www.buxdu.uz

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 2, fevral

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy fanlar** bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023 yil 29 avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Marglantli S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori,

professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zariyov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS**TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

Norova M.F.	Dialectisms in the language of literary works	3
Eshonqulova M.Z.	Ontolingvistikaning tarixi va uning rivojlanish bosqichlari	8
Hikmatova N.A.	Artificial words, combinations and phrases formed in Uzbek language with the word «market»	12
Hojieva M.G.	The transformative power of literature in language teaching: cognitive, linguistic, and effective dimensions	16
Jumaev M.A.	Modal verbs in modern English	21
Qutliyeva M.Gʻ.	Ingliz tilida iqtisodiy lugʻat tarkibi va tizimlari	25
Xalikova M.X.	Ayrim raqam va sonlarda lugʻaviy-semantik munosabatlarning milliy-mental verballashuvi	30
Жўраева Л.Ж.	Навоий асарларидаги кийим номларининг лингвокультурологик тадқиқи	36
Сирожева Н.С.	Роль, использование и типы лексических трансформаций в процессе перевода	43
Abdullaeva G.G.	The effects of self-esteem, inhibition and anxiety in second language acquisition	48
Faleeva A.V.	Lexico-semantic and morphemic-morphological features of English colloquialisms in lexicographical sources	55
Choʻliyev R.A.	Abdulla Qodiriyning “Nima qayoqqa ketadir” va “Koʻmak” uyushmasiga ionalar” hajviyalarining statistik tahlili	59
Rasulov Z.I., Murtazoyev O.N.	Badiiy matn tahlilida intertekstual birliklarning ahamiyati	64
Ubaydullayeva M.Oʻ.	Frazeologik birliklarning semantik-grammatik va funksional xususiyatlari	68
Фалеева Е.В.	Английские неологизмы различных поп-культур	76
Шарипова Д.К.	О сравнении традиционных и современных (электронных) словарей	81
Mamarasulova G.A., Hojimurodova Sh.E.	Distinctive characteristics and complexity of socio-political texts	88
Choʻliyev R.A.	Badiiy asar tilining oʻrganilishi va uning ahamiyati	93
Norova M.F.	Stylistic functions of jargonisms in artistic imagery	97
Shirinova M.Sh.	Kino tili va leksik meʼyor munosabati	101
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Ishankulova D.A.	Umar Xayyom ruboiylarining shubhali nusxasi	105
Narzullayeva F.O., Asadov A.B.	Maqol va aforizmlarning ahamiyati	110

Xamidova M.A., Odilova G.K.	O'zbek va jahon bolalar adabiyotida glyuttonik qahramonlar va yetakchi syujetlar tahlili	116
Сафин Д.Ш.	Особенности представления дополнительных данных в словарных статьях немецких лексикографических источников (на материале «Немецко-русского словаря разговорного языка» А.В. Безрукова)	122
Gasimov R.A.	The artistic-structural essence of monologues in the dramas by Jalil Mammadguluzade	127
Ёвкачева З.М.	Типы адресантов в аспекте языковой оценки: анализ писем М.И. Цветаевой	133
Rahmonova Sh.R.	O'zbek mumtoz adabiyotida va Navoiy ijodida ijtimoiy faol shaxs masalasi	137
Kasimova R.R., Saloyeva M.A.	Ingliz va o'zbek topishmoqlari genezisi va spesifikasi	144
“NAVOIY GULSHANI”		
Ibotova M.O.	Alisher Navoiy g'azaliyotida mahzun ko'ngul, g'amnok ruh tasviri	148
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Хикматов Ш.Ш.	Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларига доир халқаро стандартлар	150
Qarshiyev N.O.	Markaziy Osiyo mintaqasiga xos global muammolarga yechim topishda siyosiy partiyalar faoliyatini takomillashtirish istiqbollari	157
Махмудбоев Б.	Янги Ўзбекистонда ахборот хавфсизлигини амалга оширишнинг истикболли йўналишлари	162
Саъдуллаев Ж.Н.	Жиноят процесси иштироки сифатида гувоҳ иштироки: муаммо ва таклифлар	168
Сойибов Ф.Ф.	Эксперимент тергов харакатининг процессуал жихатлари	173
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Рашидов Ў.У.	Бухоро амирлигининг сиёсий аҳволи	179
Ergashov Z.B.	Turkiston general gubernatorligining firma va kompaniyalar bilan savdo aloqalari	184
IQTISODIYOT *** ECONOMICS *** ЭКОНОМИКА		
Salimov A.F.	Mintaqaviy statistikaning rivojlanish istiqbollari	189
Valiev O.Sh.	The role of FDI, ODA and remittances in the economic growth of Uzbekistan	193
Саъдуллаев О.Т.	“O'zdonmahsulot” АК таркибига кировчи “Don-xalq rizqi” АЖ фаолиятига таъсир қилувчи рискларнинг амалий тахлили	199

INGLIZ TILIDA IQTISODIY LUG'AT TARKIBI VA TIZIMLARI

Qutliyeva Muxayyo G'ulomovna,
Buxoro davlat universiteti
Fakultetlararo chet tili kafedrasida o'qituvchisi
qutliyevamuhayyo@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili iqtisodiy terminologiyasining o'ziga xos xususiyatlari haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Ya'ni iqtisodiy lug'at tarkibi va tizimlari haqida tushunchalar berilgan. Shu bilan birga, maqolada iqtisodiy sohada terminologik jarayonning qonuniyatlarini o'rganish va uning paydo bo'lish manbalari va sabablariga ham izoh berilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy terminologiya, lug'at, iqtisodiy soha, terminologik jarayon, tarixiy-genetik yondashuv, terminologik fond.

СОСТАВ И СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье представлена подробная информация об особенностях английской экономической терминологии, а также приводятся мнения о структуре и системах экономической лексики. Вместе с тем, в статье объясняется изучение закономерностей терминологического процесса в экономической сфере, источников и причин его возникновения.

Ключевые слова: экономическая терминология, лексика, экономическая сфера, терминологический процесс, историко-генетический подход, терминологический фонд.

ECONOMIC VOCABULARY COMPOSITION AND SYSTEMS IN ENGLISH LANGUAGE

Abstract. The article provides detailed information on the specific features of English economic terminology, and there are opinions about the structure and systems of the economic vocabulary. At the same time, in the article, the study of the laws of the terminological process in the economic sphere is explained, the sources and reasons for its emergence.

Keywords: economic terminology, vocabulary, economic field, terminological process, historical-genetic approach, terminological fund.

Kirish. Ingliz tilida iqtisodiy terminologiya o'ziga xos xususiyatlari bilan ko'p asrlik taraqqiyot mahsulidir. Har qanday boshqa soha lug'at tizimidagi kabi iqtisodiy sohada ham terminologik jarayonning qonuniyatlarini o'rganish uning paydo bo'lish manbalari va sabablarini, shuningdek, uning zamonaviy holatini shakllantirishdagi qarama-qarshiliklarni aniqlashni talab qiladi. Bundan tashqari, aynan tarixiy-genetik yondashuv ingliz tilida siyosiy iqtisodiy terminologiya rivojlanishining yangi tendensiyalarini oldindan ko'rish imkoniyatini ochadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Siyosiy iqtisodning terminologik fondi, birinchi navbatda, iqtisodiy amaliyot jarayonida mahsulot va aloqa vositasi sifatida yaratilgan. Iqtisodiy omilning bevosita ta'siri ostida odamlar ongida tovar ishlab chiqarishga oid qarashlar vujudga keldi, mehnat taqsimoti, ayirboshlash, tovar, pul va boshqa iqtisodiy hodisa va jarayonlar iqtisodiy terminlar bilan nomlandi. Iqtisodiy bilimlarni rivojlantirishning ushbu stixiyali jarayoni bilan bir qatorda iqtisodiy hayot masalalari bo'yicha ilmiy g'oyalarning boshlanishi paydo bo'ldi, ular qadimgi Yunoniston va Rim mutafakkirlarining asarlarida to'liq aks ettirilgan. Ulardagi atamalar keyinchalik barcha mamlakatlarda iqtisodiyot fanining xalqaro leksik fondiga kiritilgan.

Qadimgi olimlarning asarlari matnlari XIX asr boshlarida Angliyaning iqtisodiy qarashlariga xos bo'lgan lug'at qatlamining ingliz tilida shakllanish manbalaridan biri bo'lgan. Terminlar maxsus ilmiy-texnik tushunchalarni ifodalaydi; semantik aniqlikni oshiradi; tizimlilik xususiyatiga ega; ular keyingi terminlarni shakllantirish uchun mos keladi [1]. V. I. Maksimov, A. V. Golubeva tomonidan tahrir qilingan "Rus tili va nutq madaniyati" darsligida atamaning quyidagi ta'rifi berilgan: "Tushunchani aniq va bir ma'noda ifodalovchi va uning asosiy mazmunini ochib beruvchi so'z yoki ibora" [2]. "Terminologik lug'at fan, texnika, qishloq xo'jaligi, san'at va boshqalarning har qanday sohasidagi maxsus tushunchalar yoki obyektlarning mantiqiy aniq ta'rifi uchun ishlatiladigan so'z yoki iboralarni o'z ichiga oladi, ma'lum bir fan

doirasidagi atamalar odatda bir ma'noli bo'ladi. Ular ma'noning aniq cheklangan, motivlangan ixtisoslashuvi bilan tavsiflanadi [3].

Natija va muhokamalar. Zamonaviy tilshunoslikda atamalar "maxsus maqsadi bilan chegaralangan maxsus so'zlar; narsalarning aniq ifodasi va nomlanishi sifatida bir ma'noli bo'lishga intiladigan so'zlar" [11]. "Lingvistik ensiklopedik lug'at"da quyidagi ta'rif berilgan: "Maxsus bilim yoki faoliyat sohasi tushunchasini bildiruvchi so'z yoki ibora. Terminning xususiyatlariga quyidagilar kiradi: 1) tizimlilik; 2) ta'rifning mavjudligi; 3) uning terminologik sohasi doirasida monosemantizmga moyillik; 4) ifoda yetishmasligi; 5) stilistik betaraflik" [4]. Yuqoridagi barcha ta'riflarga xos xususiyatlarni ajratib ko'rsatamiz: maxsus tushuncha yoki so'z; fan va texnikaning muayyan sohasiga mansublik; semantik aniqlik yoki noaniqlik yoki monosemiya ortdi.

Bizni, avvalo, atamaning semantikasi qiziqtiradi, bu, birinchidan, uning fan sohasiga mansubligini, ikkinchidan, atamaning bir ma'noliligini belgilaydi. Shu bilan birga, tadqiqotimiz uchun muhim asos bo'lib, yetakchi leksikograflar va tilshunoslarning lug'atda atamani tavsiflash uchun ushbu leksik birliklarning tizimli ifodalanishi zarur, degan xulosasi bo'ladi, ya'ni "Ilmiy tushunchalar tizimidagi atamani bilish, shuningdek, terminologik tizimni mantiqiy-kontseptual tahlil qilish" [5]. V. D. Tabanakova va M. A. Kovyazin [6] atamaning leksikografik tavsifining asosiy tamoyilini juda aniq belgilab beradi: "...termin doimo tushunchaning o'zini emas, balki bu tushunchaning tizim atamasining boshqa tushunchalari tizimidagi o'rnini aks ettiradi".

Iqtisodiy lug'atning leksikografik tavsifi jarayonining dolzarbligining muhim asosi uning kelib chiqishi, shuningdek, iqtisod termini tizimidagi qarzarlar sonining doimiy o'sishi tendensiyasidir. Bir mamlakatda yoki jahon miqyosida ro'y berayotgan iqtisodiy jarayonlar doimiy ravishda takomillashtirilib, yangi shakl va texnologiyalarga ega bo'lmoqda va shunga mos ravishda iqtisodiy sohada atamalarni o'zlashtirish jarayoni ham kuchayib bormoqda, bu esa, o'z navbatida, leksikografik tavsifning dolzarbligini tasdiqlaydi. "Ko'p ishlatiladigan lug'at terminologiyasi jarayonini o'rganish, fan va texnologiyaning turli subillaridagi atamalarning semantik tahlili dolzarbdir, chunki bu atama va keng tarqalgan so'z o'rtasida ma'noli farqlarni aniqlash, parallellik qilish imkonini beradi" [7].

Bizning fikrimizdagi muhim nuqta quyidagilardan iborat: tavsif obyekti iqtisodiy atamalar, ammo o'quv lug'atining maqsadli auditoriyasi chet ellik ma'ruzachilar, ya'ni ona tili bo'lmaganlar. Bizning holatda, ustuvor vazifa ta'lim funksiyasi bo'lib, u hech qanday lug'atda taqdim etilishi kerak bo'lgan qolgan funksiyalarning ahamiyatini hech qanday tarzda kamaytirmaydi, ammo chet ellik talabalar uchun o'quv lug'atida iqtisodiy terminologiyani tavsiflashda biz buni zarur deb hisoblaymiz.

Ko'pgina iqtisodiy "proto-terminlar" (lotinlashtirilgan shaklida) o'zlashish zanjiridagi vositachi bo'g'in cherkov matnlari bo'lib, ular dastlabki ingliz iqtisodiy lug'atining eng muhim yozma dalillarini ifodalaydi. Iqtisodiy tushunchalarni anglatuvchi yunon-lotin so'zlari va morfemalarining ingliz tiliga kirib kelishi ham jahon savdosi va aholining katta guruhlar migratsiya jarayonida lotin va dunyoning boshqa tillarida so'zlashuvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalar orqali sodir bo'lgan. Shunday qilib, inglizcha lug'at tarkibiga quyidagilar kiradi: *saving, economy, income, money, trade, capital, usury, wealth, cost*.

Ingliz iqtisodiy lug'atini shakllantirishning yana bir muhim manbasi o'z qatlam birliklari bo'lib, bu so'zlar turli xil iqtisodiy faoliyat turlarida og'zaki va yozma muloqotga xizmat qilish jarayonida ma'no torayishiga duchor bo'lgan. O'z til birliklaridan foydalanish amaliyoti va o'zlashish parallel ravishda sodir bo'lgan. XIII-XV asrlarning ingliz yozma dalillarida "ommaviy dehqonchilik" tematik guruhiga mansub butun leksik qatlam saqlanib qolgan: *averagium* (araba burchi), *messuage* (yer egasining mulki), *gavelerth* (shudgor), *bread for the lord* (lordlar uchun non), *bread for kitchen* (xizmatkorlar uchun non) va boshqalar. Shu bilan birga, bir qator nomlar qo'llanishdan chiqib, ularning o'rniga tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi natijasida hayotga kiritilgan yangi nomlar paydo bo'ladi. Masalan, dehqonlarning serflarga bo'linishi va erkinlik bilan bog'liq belgilar o'z faoliyatini to'xtatadi. Ularning o'rniga dehqonlar qaramligining yangi shakllari belgilari paydo bo'ladi - *servant* (ish haqi oluvchi xizmatchi), *unfree conventionarii* (ozod bo'lmagan xizmatchi).

Kapitalizm rivojlanishining manufaktura davrida ingliz tilida zavod va fabrikalarda xizmat qiluvchi ishchilar maxsus lug'atlari paydo bo'ladi. Bularga quyidagilar kiradi: *mill* (*tegirmon*); *iron mill* (*temir eritish fabrikasi*), *gild* (*ustaxona*), *great water hammer* (*katta suv bolg'asi*), *viewer, overman* (*ishchilar nazoratchisi*), *keel, chaldon* (*ko'mir o'lchovlari*), *watergates* (*diversion kanal*). Bunday lug'atning miqdoriy o'sishi, ayniqsa, mehnat taqsimotining chuqurlashishi tufayli tez sodir bo'ladi. To'qimachilik ishlab chiqarishning o'zi uchun o'n oltita ishchi mutaxassislikni ko'rsatuvchi so'zlar kirib keldi: *paster* (*yopishtiruvchi*), *scourer* (*tozalovchi*), *sorter* (*saralovchi*) va boshqalar.

Erta va o'rta ingliz iqtisodiy lug'ati, asosan, nokategorik lug'atning sodda birliklari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ularning aksariyati hanuzgacha terminologiya tizimlarining chekkasida namoyon bo'lmoqda va ularning faqat kichik bir qismi (o'zlashgan yunon atamaları) sezilarli semantik o'zgarishlarga uchragan holda, zamonaviy iqtisodiy atamalarning asosiy ro'yxatiga kiritilgan: *capital* (*kapital*), *market* (*bozor*), *money* (*pul*), *price* (*narx*), *value* (*qiymat*) va boshqalar. Va keyinchalik Angliyaning iqtisodiy va ijtimoiy tizimidagi o'zgarishlar dastlabki terminologik zahiraning o'z-o'zidan to'planishiga yordam berdi, bu fan tilini shakllantirishning asosiy shartidir.

Milliy ingliz tili rivojining ichki jarayonlari ham xuddi shu yo'nalishda harakat qilgan, shu yo'nalishda XVI asrdan boshlab iqtisodiyot fani tilining shakllanishi sodir bo'lgan. Lotin tilidan so'z o'zlashtirishning "ikkinchi yuqori to'lqini" davrida ko'plab umumiy ilmiy tushunchalar va atamalar bilan bir qatorda ingliz tiliga ko'plab yangi asosiy iqtisodiy atamalar kirib keldi. Ular, qoida tariqasida, to'liq mazmunda o'zlashtirilgan va ifodalash nuqtai nazaridan ular inglizlashtirilgan shaklga ega bo'lgan: *accretion* (ko'paytirish), *composition* (tuzilma), *concession* (kontsessiya), *dividend* (dividend), *estimate* (baholash), *investment* (investitsiya), *technology* (texnologiya), *monopoly* (monopoliya), *consumption* (iste'mol) va boshqalar.

XVIII asrda iqtisodiy lug'atning jadal boyib borishi 3-Yevropa mamlakatlarida o'rnatilgan kapitalizmning birinchi nazariy talqinchilari - merkantilistlar ta'limotining paydo bo'lishi va keng tarqalishi bilan bog'liq edi. Bu davrda kirib kelgan so'zlar iqtisodiy tushunchalar o'rtasidagi umumiy munosabatlarni ifodalovchi atributiv iboralar edi, masalan: *wage workers* (ish haqi oluvchi ishchilar), *productive labour* (samarali mehnat), *self-driving money* (o'z-o'zidan kengaytiriladigan pul), *trade balance* (savdo balansi), *monetary balance* (naqd pul qoldig'i), *monetary system* (pul tizimi) va boshqalar. Bu atamalarning aksariyati iqtisodiy terminologiyaga mustahkam o'mashgan.

Ilmiy izlanishlar yo'nalishining o'zgarishi va chuqurlashishi muqarrar ravishda ko'plab yangi atamalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Burjua siyosiy iqtisodining klassik tadqiqotchilari birinchi bo'lib quyidagi ilmiy iqtisodiy atamalarni kiritdilar: *just value* (haqiqiy qiymat), *simple labour* (oddiy mehnat), *value of labour* (mehnat narxi), *measure of value* (qiymat o'lchovi), *quantity of labour* (mehnat miqdori), *land value* (yer qiymati), *productive worker* (samarali ishchi), *unproductive worker* (unumsiz ishchi), *wealth of nations* (xalqlar boyligi), *annual product of nation* (xalqning yillik mahsuloti), *annual labour* (yillik mehnat), *law of value* (qiymat qonuni), *natural laws* (tabiiy qonunlar) va boshqalar.

Iqtisodiy hodisa va jarayonlarning asosiga, ichki aloqalariga kirib borish istagi A.Smit va D.Rikardoning nazariy adabiyotlarida ko'zda tutilib, iqtisodiy tushunchalarni konkretlashtirish, iqtisodiy voqelik va ularni keyinchalik guruhlash, terminologik tuzilmani yaratish, alohida atamalar bilan emas, balki ularning birikmalari - terminologik qatorlar - bir-birini belgilovchi iqtisodiy hodisalarning o'zaro bog'langan nomlari bilan tavsiflash boshlandi. Klassik olimlar atamalarning semantik imkoniyatlarini kengaytirib, ularning ko'piga ta'riflar qo'shish orqali ham, atamalarning belgilangan tushunchalarga ko'proq mos kelishiga erishish orqali ham ushbu fan tiliga ta'sir o'tkazdilar.

A. Smit va D. Rikardo qiymatning ilmiy talqinini beribgina qolmay, balki bu tushunchaga qiymat atamasini ham qo'shib qo'ydilar, masalan, (*given*) *labour* (sarflangan mehnat) atamasi *measure of value* (qiymat o'lchovi) - *quantity of labour* (sarflangan mehnat miqdori) atamasi bilan birlashtirildi. A.Smit qiymatni quyidagicha tavsiflaydi: "*The value of each commodity..., is equal to quantity of labour, which it enables him to purchase or command. Labour, therefore, is the real measure of the exchangeable value of all commodities*". (Har qanday tovarning qiymati... u bilan sotib olishi mumkin bo'lgan yoki o'z ixtiyorida bo'lgan mehnat miqdoriga teng. Demak, mehnat haqiqatan ham barcha tovarlarning ayirboshlash qiymatining o'lchovini ifodalaydi).

Ingliz tilshunoslarining xizmatlari siyosiy iqtisodning birinchi terminologik tizimini yaratishga va uning kontseptual yadrosini rivojlantirishga qo'shgan hissadir. Iqtisodiy nomlanishlar izchil, iqtisodiy lug'atlar ensiklopedik ko'p qirrali, biroq ingliz iqtisodiy terminologik tizimi to'liq ilmiy asoslanmagan, semantik nomuvofiqlik va terminologik chalkashliklarni kuzatish mumkin. Uning ko'pgina asosiy atamalarida *value*, *rent*, *profit* (qiymat, ijara, foyda va boshqalar) ko'pgina so'zlarning bir-birini istisno qiluvchi bir nechta ta'riflari mavjud bo'lib, ular kontekstning ma'nosini chalkashtirdi.

XIX asrning 30-40-yillarida mustaqil sinfiy kurash maydoniga chiqishi burjua siyosiy iqtisodi uchun ilmiy taraqqiyotning tugashini, uning tobora antiilmiy bo'lishini anglatardi. Bu davr siyosiy iqtisodining ilk namoyandalari (T.Maltus, N.Senior va boshqalar) asarlarida iqtisodiy soha terminologiyasini mukammallashtirish uchun lingvistik vositalarga katta ahamiyat berishlari va shu maqsadlarga birlikda erishishlari katta ahamiyatga ega edi. XX asr va ayniqsa, uning ikkinchi yarmi taraqqiyotning misli ko'rilmagan tezlashishi, fan va texnikadagi tub inqiloblar, dunyoning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy qiyofasini

inqilobiy qayta qurish bilan tavsiflanadi. Haqiqatni bilish va o'zgartirish vositasi sifatida fanning roli beqiyos oshdi.

Zamonaviy ilmiy-texnik inqilob, "axborot portlashi" ni keltirib chiqargan tabiiy va ijtimoiy fanlarning yutuqlari ilmiy aloqani amalga oshirishning zarur sharti sifatida ko'plab nomlarni ishlab chiqish va ularni tartibga solishni talab qildi. Bundan tashqari, ixtisoslashuvning chuqurlashishi, bir tomondan dunyoning moddiy manzarasi xilma-xilligining yanada rivojlanishi bilan ilmiy tadqiqot yo'nalishlarining kengayishi va barcha jarayonlarning obyektiv o'zaro bog'liqligini aks ettiruvchi fanlar integratsiyasining kuchayishi va hodisalar, tadqiqotchilar oldiga barcha fanlarning chuqur asoslarini yanada rivojlantirish, pirovardida xususiy tadqiqotning maqsadlari, samaradorligi va amaliy natijalarini belgilash vazifasini birinchi o'ringa qo'ydi. Xuddi shu yo'nalishda nazariy-kognitiv faoliyatda aks ettiruvchi omil rolining kuchayishi ham ta'sir ko'rsatadi, bu esa ilmiy bilishda sifat jihatidan yangi bosqichni anglatadi.

Ijtimoiy fanlarning lingvistik vositalarini yanada takomillashtirish va boyitish, bundan tashqari, ijtimoiy hayotning ushbu sohasidagi lingvistik jarayonlarga ta'siri kuchayishi asosiy qarama-qarshilikning chuqurlashishi bilan bog'liq bo'lgan mafkuraviy omil ta'siridan ajralmasdir, zamonaviy davr - global miqyosda sotsializm va kapitalizm o'rtasidagi kurash. Bu atama borgan sari nafaqat obyektga, balki mafkuraviy ta'sir vositasiga ham aylanib bormoqda. Ijtimoiy fanlar subtillari atamalarining ular bildiradigan ilmiy tushunchalarga muvofiqligi (yoki nomuvofiqligi) masalasi tilshunoslik muammolari doirasidan ancha chiqib ketadigan masaladir. Terminologik apparatning rivojlanishi mehnatkashlarni ilmiy dunyoqarash bilan qurollantirishning zaruriy shartlaridan biriga, demak, ilmiy nazariyani inqilobiy amaliyot bilan uyg'unlashtirish shartlaridan biriga aylandi.

Siyosiy iqtisodiy terminologiya, bir tomondan, "terminologiya – umumiy til lug'ati" tizimiga, ikkinchi tomondan, "til – jamiyat – mafkura" tizimiga kiradigan atama tizimlarini o'rganish uchun keng qamrovli lingvistik materialdir. Siyosiy iqtisod terminologiyasining shakllanishi va faoliyati masalalari tahlil qilinganligi sababli u nafaqat hozirgi, yetuk holatida, balki shakllanish jarayonida ham, rivojlanish tendentsiyalari va omillari nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Siyosiy iqtisod atamalari va terminologik tizimlarini o'rganish tizimli va keng qamrovli bo'ldi. U iqtisodiy terminologiyani butunligicha va uni tashkil etuvchi elementlarning (mos ravishda asosiy /kategorik/ atamalardan va empirik/kategorik bo'lmagan/ atamalardan tashkil topgan asosiy va periferik qismlar) o'zaro munosabatlarini, unga xos sabab-oqibat munosabatlarini va bo'ysunishini qamrab olgan. Bilishning o'ziga xos vositalari quyidagilardan iborat edi: til va ijtimoiy hodisalarning o'zaro bog'liqligi usuli, ya'ni til faktlarini keng lingvistik-ijtimoiy kontekstda ko'rib chiqish; atamalarning ta'rifiy va kontseptual tahlili; kombinatsion texnika elementlari, lug'atning semantik tahlilining seminal va boshqa turlari; kontekstologik tahlil; qiyosiy tahlil; grafik va matematik modellashtirish elementlari.

Ingliz tilida iqtisodiy terminologiyaning tizimli, tarkibiy va semantik tashkil etilishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish natijalari uning boshlang'ich birliklari (terminlari) darajasida ham, atama tizimlari darajasida ham shakllanish va faoliyat yuritish jarayonida namoyon bo'ladi. Ishda terminologik jarayonning ingliz tilidagi siyosiy iqtisod terminologiyasida namoyon bo'lishining o'ziga xos shakllari ko'rib chiqilgan. Muayyan metodologiya, metodologik usullar majmui, o'rganish obyektining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, marksistik metodologiyaning o'ziga xos qo'llanilishi edi, uning murakkabligi va xususiyatlari ko'p qirrali yondashuvni talab qildi. Terminlar va alohida terminologik tizimlarni tahlil qilishda terminologik tizimlar va ular tarkibiga kiruvchi atamalar o'rtasidagi tizimli bog'liqlikni ochib beruvchi ta'rifiy-kontseptual, seminal va kontekstologik tahlillar ustunlik qildi.

Zamonaviy tilshunoslik fanida ro'y berayotgan turli talqinlarni tanqidiy ko'rib chiqish asosida muallifning ilmiy atama haqidagi tushunchasi lisoniy birlikning nazariy abstraksiya harakatini siqib chiqarish va uning natijasini ifodalash qobiliyati ro'yobga chiqadigan so'z sifatida paydo bo'ldi. Siyosiy-iqtisod atamalarini ayniqsa xarakterlovchi boshqa barcha xususiyatlar, tabiiy va texnika fanlari atamalaridan farqli o'laroq, ikkinchi darajali bo'lib, ularning g'oyaviy bog'liqligidan kelib chiqadi. Asosiysini to'ldiradigan va chuqurlashtiradigan bunday o'ziga xos xususiyatlar:

- ingliz tilida iqtisodiy terminologiya mavjudligining o'ziga xos usuli, ya'ni uni ikkita asosiy terminologik tizimga ajratish;
- interfunktsional uslubdagi omonimiya;
- siyosiy iqtisodning kategorik atamalari ko'p darajali semantika bilan tavsiflanadi.

Siyosiy iqtisod atamalarining umumiy tushunariligi deb ataladigan masala ayniqsa o'rganiladi. Xulosa semantikada real va zohiriy, asosiy va tashqi atamalarni farqlash zarurligi haqida asoslanadi. Siyosiy iqtisod atamasi muallif tomonidan yagona hodisa sifatida emas, balki uni tashkil etuvchi birliklarning mexanik aloqasi emas, balki o'zaro bog'liq bo'lgan, ko'plab tizimli, sabab va omillar bilan singib ketgan,

iqtisodiy atama tizimining elementi sifatida qaraladi. Ingliz tilida siyosiy iqtisodning terminologik tizimlarining shakllanishi va amal qilish jarayonlari tarixiy va mantiqiy, miqdor va sifat o'zgarishlari, lingvistik va ekstralingvistik omillar birligida ko'rib chiqildi. Siyosiy iqtisodning tizimli terminologik lug'atini shakllantirishning muayyan qonuniyatlari aniqlanib, aks ettirildi. Avvalo, "siyosiy iqtisod atama tizimi" hodisasining o'zi iqtisodiy lug'at rivojlanishining ma'lum bir bosqichidagina vujudga keladigan va atama shakllanishining o'z-o'zidan sodir bo'ladigan jarayonlari ham, ongli atamaning ham mahsulini tashkil etuvchi tarixiy kategoriya vazifasini bajaradi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy atamalar sohasidagi nominatsiya fan tilidagi umumiy atamashunoslik nominatsiyasi bilan bir xil xususiyat va rivojlanish tendentsiyalari bilan tavsiflanadi. Shunday qilib, dastlabki bosqichlarda (ilmiygacha bo'lgan iqtisodiy bilimlar davrida) atama shakllanishining semantik usullari ustunlik qildi, ya'ni, milliy tildagi so'z ma'nolarining ixtisoslashuvi, atamalarning klassik tillardan o'zlashtirilishi. Ilmiy iqtisodiy bilimlarning shakllanishi bilan, siyosiy iqtisod atamasi tizimining bosqichma-bosqich shakllanishi bilan, uning keyingi rivojlanishida hal qiluvchi rol o'z-o'zidan paydo bo'lganidan subyektivlashtirilgan jarayonlarga o'tadi, bu esa tilning o'zgarishlariga nisbatan moslashuvchanroq javob berishga imkon beradi.

Ingliz tilida siyosiy iqtisod termini va terminologik tizimi muammosini har tomonlama o'rganish iqtisodiy lug'atning faoliyat ko'rsatish masalalarini ham qamrab oldi. Siyosiy iqtisod atamalari va ular faoliyat ko'rsatayotgan iqtisodiy matnning o'zaro ta'siri o'rnatildi. Terminlarning kontekstual bog'liqligi ikkinchisining semantik mazmunini bevosita va uzoq matn muhiti orqali ochib berish, shuningdek, kontekst tufayli yuzaga keladigan hissiy va baholovchi komponentlar tufayli atamalar semantikasining kengayishi sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Карапетьян А.Э. Вопросы упорядочения и лексикографического описания терминологической танцевальной лексики [Электронный ресурс] // Политематический сетевой электронный научный журнал КубГАУ. 2007. № 31 (7). URL: <http://ej.kubagro.ru/2007/07/pdf/11.pdf> (дата обращения: 05.05.2016).
2. Русский язык и культура речи: учебник для технических вузов / под ред. В. И. Максимова, А. В. Голубевой. М.: Высшее образование, 2007. 356 с.
3. Современный русский язык. Изд-е 4-е, доп. и перераб. М.: Высш. шк., 1971. 33 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. 683 с.
5. Ловцевич Г.Н. Трехаспектный анализ иноязычного термина как основа лексикографического описания в кросс-культурном словаре // Вестник Университета Российской академии образования. 2010. № 1. С. 34-39.
6. Табанакова В.Д., Ковязина М.А. Функциональная модель переводного специального словаря // Вестник ТюмГУ. 2006. № 4. С. 158.
7. Косова М.В. Терминологизация как лексико-семантический процесс // Вестник Оренбургского государственного университета. 2004. № 2. С. 42.
8. Berg E.B. Choreographic terminology: AKD - Ekaterinburg, 1999.-16 p.
9. Superanskaya A.V. General terminology. Theory issues. - M., 1989.
10. <https://uz.m.wikipedia.org>.
11. <http://ej.kubagro.ru/2007/07/pdf/11.pdf> (access date: 05/05/2016).